

Utvecklingscentrum

– ett arbetsmarknadsprojekt för välutbildade långtidsarbetslösa
med invandrarbakgrund

Lennart Hallsten, Kerstin Isaksson och Helene Andersson

ARBETSLIVSRAPPORT NR 2003:7

ISSN 1401-2928

Enheten för arbetshälsa
Enhetschef Ewa Wigaeus Tornqvist

Arbetslivsinstitutet

Förord

Denna rapport beskriver utfall från ett delprojekt inom det så kallade Rinkebyprojektet, som pågick under perioden 1998 till 2000 för långtidsarbetslösa personer med utländsk härkomst och som drevs av Rinkeby stadsdelsnämnd. Representanter för Rinkebyprojektet vände sig till Arbetslivsinstitutet under försommaren 1998 för att dryfta möjligheterna till en utvärdering av verksamheterna. Diskussionerna gav vid handen att en mer omfattande utvärdering krävde extra medel, vilket erhöles från det dåvarande svenska EU-kontoret för att kunna starta utvärderingen. Ytterligare medel anslogs sedermera från Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU, dnr 138/99). Denna rapport redovisar resultat från det mindre av de två delprojekten, Utvecklingscentrum, som utformades med högutbildade arbetslösa som målgrupp. Den andra delen av utvärderingen har redovisats i en rapport utgiven av IFAU (Hallsten, Isaksson & Andersson 2002). Vi som arbetat med utvärderingen vill härmed framföra vårt tack till alla inom och utom Rinkeby som bidragit med information och stöd till rapporten.

Arbetslivsinstitutet, Solna i februari 2003

Lennart Hallsten
Kerstin Isaksson
Helene Andersson

Innehållsförteckning

1. Bakgrund	1
2. Tidigare forskning	1
2.1. Arbetsmarknadssituationen i Sverige för personer utländsk bakgrund	1
2.2. Arbetsmarknadspolitiska insatser för invandrargrupper	2
2.2.1. EU-insatser för invandrargrupper	4
2.3. Långtidsarbetslöshetens psykologiska konsekvenser	5
3. Rinkebyprojektet – bakgrund och syfte	6
4. Rinkeby Utvecklingscentrum	8
4.1. Utvecklingscentrums mål och målgrupp	8
4.2. Verksamheter inom Utvecklingscentrum	10
4.3. Frågeställningar vid uppföljningen av Utvecklingscentrum	11
5. Metod vid uppföljning av Utvecklingscentrum	12
5.1. Datainsamlingarna hösten 1999	12
6. Resultat	13
6.1. Vilken bakgrund hade projektgruppen?	13
6.2. Attityder till Utvecklingscentrum	14
6.3. Lärande och övriga influenser	16
6.4. Andelar i arbete	17
6.5. Kommentarer till banketableringen	18
6.6. Utvecklingscentrums överförbarhet	19
7. Slutsatser och kommentarer till utfallen för Utvecklingscentrum	19
8. Avslutande kommentarer till Rinkebyprojektet	21
9. Sammanfattning	23
10. Summary	23
11. Referenser	24

1. Bakgrund

Under 1990-talet satsade Rinkeby stadsdelsförvaltning på att öka företagsamheten och självförsörjningsgraden bland sina invånare. Som ett led i dessa strävanden skapades 1998 ett arbetsmarknadsprogram, här kallat Rinkebyprojektet, med de två delarna Rinkeby utvecklingscentrum (UC) och Rinkeby Arbetscentrum (AC), som delvis finansierats med EU-medel. AC vände sig till språksvaga invandrare, vilka enligt arbetsförmedlingen för tillfället hade begränsade förutsättningar att erhålla arbete. En utvärdering av AC publicerades nyligen (Hallsten et al., 2002).

Det andra delprojektet UC, som beskrivs och diskuteras i föreliggande rapport, hade det dubbla syftet att bidra till ett livskraftigt näringsliv i Rinkeby och att underlätta för välutbildade invandrargrupper att få lämpligt arbete genom ett nära samarbete med olika företag och organisationer. UC omfattade betydligt färre personer än AC. UC avslutades vid årsskiftet 1999/2000 medan AC pågick till september 2000. Rinkebyprojektet anslöt till två huvudlinjer för integration av etniska minoriteter i samhället (EU-programkontoret, 1998): Dels att skapa gynnsamma betingelser för invandrarnas egna initiativ och företagande, dels att ordna nya stöd- och verksamhetsformer för personer som står långt från den reguljära arbetsmarknaden.

2. Tidigare forskning

2.1. Arbetsmarknadssituationen i Sverige för personer utländsk bakgrund

Invandrargrupper har under lång tid haft en besvärlig situation på svensk arbetsmarknad och en rad särskilda resurser har under senare decennier skapats för dessa grupper, både inom Arbetsmarknadsverket och i åtskilliga kommuner i Sverige. Under 1990-talets inledning försvårades arbetsmarknadssituationen påtagligt för invandrargrupperna, särskilt för dem med utomnordisk eller utomeuropeisk bakgrund, se t ex (Edin et al., 2001). Orsakerna har antagits vara flera: Den viktigaste är kanske den djupa lågkonjunkturen med mycket höga arbetslöshetstal som samspelade med andra svårigheter för invandrare. Det kulturella avståndet mellan invandrarna och det svenska samhället kan vara stort och förstärkas under lågkonjunktur. Exempelvis tycks arbetsgivares krav på utbildning och kunskaper i svenska öka under lågkonjunktur liksom kraven på arbetserfarenhet (Knocke et al., 2000). En annan faktor som missgynnar arbetslösa med annan etnisk bakgrund är förändrade rekryteringskanaler bland arbetsgivare (Ekström, 2001). Informella kanaler och kontakter tycks ha fått en ökad betydelse under 1990-talet. Arbetslivets krav på grupparbete och social kompetens kan missgynna invandrare och ren diskriminering på etnisk grund kan vara ytterligare bidragande orsaker till de svårigheter som invandrare möter. Knocke & Hertzberg (Knocke & Hertzberg, 2000) drar i sin undersökning av arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrar-

bakgrund slutsatsen att diskriminering drabbar de unga männen i högre utsträckning än kvinnorna. Andra faktorer som kan ha bidragit är psykosociala påfrestningar relaterade till migrationen liksom eventuella traumatiska erfarenheter som många flyktingar bär med sig från sina hemländer.

Sedan 1980 har antalet utomnordiska medborgare i arbetsför ålder i Sverige mer än fördubblats och andelen arbetslösa bland dem har under lång tid varit högre än bland svenska medborgare. Andelen steg under 1990-talet och arbetslösheten för utomnordiska medborgare var 1998 28% (en sexdubbling under 1990-talet, (AMS, 1998a)) jämfört med 6% av svenska medborgare (AMS, 1997). 1996 var 35% sysselsatta jämfört med 75% för svenska medborgare, och bland de utomnordiska kvinnorna var andelen 28%. Tidigare var sysselsättningsgraden betydligt högre för utomnordiska medborgare och den uppgick exempelvis till 77% 1980. Jämfört med svenskfödda svenska medborgare var arbetslöshetstalen för de utomnordiska medborgarna omkring fem gånger så höga under mitten av 1990-talet. Nästan 25% hade varit inskrivna vid arbetsförmedlingen i mer än 3 år (AMS, 1998a). Av de naturaliserade utomnordiska invandrarna var 16% arbetslösa, och andra generationens utomeuropeiska invandrare har haft väsentligt sämre utsikter till arbete än motsvarande grupper från Europa (Ekberg, 1997). Därtill tyder data om sjukfrånvaro och förtidspensionering på att arbetsmiljön för utländska medborgare är sämre än för svenskar, något som bara delvis kan förklaras av yrkestillhörighet (Kindlund, 1995). Personer med utländsk, och framför allt utomnordisk, härkomst har haft påtagliga problem med såväl tillträde till som förankring i arbetslivet. För allmän information om invandrades situation på svensk arbetsmarknad kan hänvisas till (AMS, 1997; AMS, 1998a; Ekberg, 1997; Ekberg et al., 1995; Knocke & Hertzberg, 2000; Schröder et al., 1998).

Arbetsmarknadssituationen förbättrades dock avsevärt under 1990-talets senare år och de lediga jobben ökade markant i storstadsområdena. I Stockholms län var exempelvis andelen arbetslösa 6,7% i juli 1998 jämfört med 2,0 procent i april 2001. För de utomnordiska medborgare sjönk arbetslösheten än mer markant från 13,1 till 4,1 procent under samma period.

2.2. Arbetsmarknadspolitiska insatser för invandragrupper

Specialstudier av insatser för arbetslösa med invandrarbakgrund har förekommit under ganska lång tid. Vid tillskapandet av arbetsmarknadsinstitutet (ami) 1980 ordnades ett större projekt just inriktat mot arbetslösa invandrare (AMS, 1983; Tunevall, 1984). Därefter har ett flertal utvärderingsstudier inom området genomförts i Sverige (AMS, 1998a; AMS, 1998b; Andersson, 1998; Franzén, 1997; Franzén, 1998; Hertzberg, 1998a; Hertzberg, 1998b; Schröder & Vilhelmsson, 1998; Söderlindh-Franzén, 1990; Tunevall, 1989), många med en kvalitativ ansats.

Flertalet av dessa utvärderingar har varit inriktade på frågor som rör projektens implementering. Det innebär att måldokument och målformuleringar för projekten analyseras, att deltagarna och deras bakgrund granskas och jämförs med de målgrupper som angivits för projektet. Vidare beskrivs vanligen projektverksamhe-

terna ingående, hur de uppfattas av deltagare och personal, liksom i relation till deras förväntningar. Tyngdpunkten i utvärderingarna brukar ligga på processbeskrivningar av deltagarnas och personalens uppfattningar av projekten. Förhållanden som skapar tillfredsställelse och otillfredsställelse framhålls liksom hinder och svårigheter för att skapa stimulerande aktiviteter och fruktbara lärmiljöer. Utöver dessa implementeringsdata brukar uppgifter om projektdeltagarnas senare arbetsmarknadsposition anges, eventuellt i relation till ett uppsatt mål i form av en procentandel.

Däremot förekommer sällan några referensdata från andra projekt eller jämförelsegrupper. Grunden för detta är att man framhållit de ansevärd svårigheterna med att skapa goda kontrollgrupper som behövs för att kunna uttala sig om projektens effektivitet, se t. ex. (Tunevall, 1989). De metoder som använts har innefattat intervjuer och observationer samt granskning av registerdata och andra dokument. Enkäter har använts för att få uppgifter från personal och andra aktörer, men mer sällan från deltagarna.

Ett exempel på en aktuell och ingående utvärdering kan tas från Franzéns analys av ett arbetsmarknadsprojekt (Franzén, 1998) som har likheter med ett av delprojekten i föreliggande studie. Utvärderingen rör ett EU-projekt "Vägen till jobb i Sverige" (vtj) som pågick 1996-1997, som riktade sig till kortutbildade invandrare som gått kursen Svenska för invandrare (sfi) men som behövde komplettera sina svensk-kunskaper för att klara arbetsmarknadens krav. De skulle lära sig att "knäcka koden till Sverige", förbättra sin svenska enligt en särskild modell, träna sin sociala kompetens samt få yrkesträning och praktik. Programmet skulle sträcka sig upp till 63 veckor, och målet var att minst 40% av deltagarna skulle få arbete inom denna tid och minst 20% påbörja utbildning. Arrangör var ett utbildningsföretag i samarbete med bl. a. sju arbetsförmedlingskontor och förortskommuner i södra Storstockholmsområdet. 180 personer deltog i projektet.

Franzén noterade bl. a. att bland deltagarna kunde man finna personer som befunnit sig mycket länge i Sverige (upp till 18 år). De föreföll emellertid ha svaga svensk-kunskaper enligt språktest, och av arbetsförmedlingen (af) bedömdes de som om de inte stod till arbetsmarknadens förfogande trots många års god arbets-historia. Franzén ansåg att det var osannolikt att många av dem med lång arbetserfarenhet i Sverige hade behov av en allmänt arbetslivsorientering som vtj erbjuder. Hon menade att deltagarurvalet antagligen bidrog till att projektmålen i det närmaste uppfylldes. En tredjedel erhöll arbete inom 63-veckorsgränsen och 22% hade påbörjat en utbildning. Franzén hävdade dock att målet delvis uppnåddes till följd av att många bland deltagarna hade lång arbetserfarenhet i Sverige och att målen egentligen skulle differentieras med hänsyn till tidigare erfarenhet. Hon var vidare kritisk till den vikt som lades på resultaten från språktestningarna, vilka kan inge ett intryck av falsk precision, och dessutom frågar arbetsgivare sällan efter dylika testdata. Det viktiga för deltagarna är ofta istället att klara så mycket svenska att de kan ingå i en arbetsgemenskap. Franzén kritiserade vidare tendensen att behandla invandrarna som ett kollektiv, och att projekttiden splittras i på förhand schemalagda aktiviteter: 10 veckor här, 20 veckor där. Likaså betonade hon vikten av att inte begränsa sig till sex månaders projekt-tid samt att projektan-

ordnare borde överväga att inkludera personer med svensk bakgrund i framtida projekt av detta slag.

Utfallen från projekt för långtidsarbetslösa och/eller invandrare under 1990-talet har ofta visat låga andelar som fått anställning efter projekten, lägre än vad som redovisades ovan. Exempelvis framkom i ett AMV-projekt för långtidsarbetslösa (Bovide et al., 1998) för vilka af och ami uttömt de ordinarie resurserna, att 11% erhöll nytt arbete. I ett antal samverkansprojekt för lågutbildade invandrare har liknande utfall redovisats. I projektet "Kraftsamling" (Hertzberg, 1998b), som pågick 1995-1996, hade 13% gått till arbete. Korta projektider och lågkonjunkturen bidrog säkerligen till dessa låga tal, och det s.k. Botkyrkaprojektet (Tunevall, 1989) som genomfördes under högkonjunkturen i slutet av 1980-talet visade att 44 procent erhöll arbete.

UC-projektet skiljde sig från traditionella projekt genom sin starka betoning av att utveckla företag och näringsliv i stadsdelen och matcha företagens behov med de långtidsarbetslösas. Grundidéerna byggde snarast på rekrytering av personal bland välutbildade långtidsarbetslösa och en skräddarsydd introduktionsutbildning. Uppföljningen över tid och för denna grupp och en matchad jämförelsegrupp är ovanliga i utvärderingar av arbetsmarknadsprojekt.

2.2.1. EU-insatser för invandrargrupper

Genom medlemskapet i EU har Sverige tillgång till EU:s strukturfonder, varav socialfonden utgör en. Fondens arbete rör utbildning och arbetsmarknad och ett av fondens mål under åren 1995-1999, mål 3, var inriktat på att stödja arbetslösa. Verksamheten inom mål 3 bedrevs som projekt. Det kunde handla om att utveckla och pröva nya metoder för att bekämpa långtidsarbetslöshet, slussa in ungdomar på arbetsmarknaden och integrera personer som riskerar att slås ut från arbetsmarknaden. Projekten genomfördes under en avgränsad tid med senare utvärdering. Bra metoder skulle kunna integreras i reguljära arbetsmarknadspolitiska verksamheter. En av verksamheterna inom Rinkebyprojektet, AC, erhöll medel från detta mål 3-program. Under hösten 2000 antogs ett nytt mål 3-program, Växtkraft mål 3, i Sverige och godkändes av EU för perioden 2000-2006.

Därutöver har särskilda program utvecklats inom den europeiska kommissionen med nära anknytning till mål 3-fonderna. Ett program som gällde för åren 1995-1999 var Employment, som riktade sig till grupper med en svag förankring på arbetsmarknaden för att förhindra social utestängning och utslagning. Europeiska socialfonden avsatte 1,5 miljarder Euro till Employment för perioden 1995 - 1999. Ett delprogram inom Employment, benämnt Integra, riktade sig till invandrargrupper och flyktingar. Tjugofem projekt i Sverige delfinansierades av Integra-programmet under åren 1995-1999 och UC i Rinkeby var ett av dem. Två huvudlinjer för projekten framhölls (EU-programkontoret, 1998):

- Potentialen hos många invandrare ska utvecklas och ges goda betingelser. Deras kunskaper bör tas tillvara och deras vilja att upprätta sociala och ekonomiska nätverk ska stimuleras. Nya och kreativa miljöer för dessa invandrargrupper bör skapas.

- Nya former av sysselsättning och tjänster, som på sikt ökar chanserna till självförsörjning bör arrangeras för invandrare med låg skolunderbyggnad och svaga svenskkunskaper.

Ett krav på de olika projekten inom Integrationsprogrammet var att de skulle anvisa vägar till reguljär sysselsättning. Satsningarna koncentrerades på förortsområdena i storstäderna, där stadsförnyelse av social och ekonomisk art var angelägen. Två nyckelbegrepp inom Employment var förnyelse och överförbarhet. Förnyelse syftade till metodiska eller organisatoriska innovationer för stödja målgrupperna, medan överförbarheten gällde möjligheterna att införliva projekten i de reguljära förmedlings- och vägledningsinsatserna.

AMS genomförde en uppföljning av mål 3-projekten under 1995 till 1999 i Sverige (AMS, 1999). Man fann att antalet projekt var mycket stort (1850) liksom antalet deltagare (180.000). Ca 120 projekt med totalt ca 7500 deltagare hade särskild inriktning mot invandrargrupper. Sextio procent av de senare projekten inriktades mot kompetensutveckling. Bland projektanordnarna var kommunerna dominerande (1/3), och något fler kvinnor än män hade deltagit (53% respektive 47%). Flera indikatorer har använts för att bedöma projektens framgång. Ca hälften av deltagarna hade avaktualiserats från arbetsförmedlingarna och andelen öppet arbetslösa hade minskat med 45%. Tre månader efter projekten hade 22% av dem som slutat projekten fått arbete, en andel som ökade till 25% och 31%, sex respektive 12 månader efter projektperioden. Andelarna i arbete för invandrarprojekten var bara marginellt lägre (19, 22 och 28%), och utfallen var påfallande lika för projekten oberoende av målgrupper, inriktning och ort. Siffrorna antyder att EU-projekten varit relativt lyckosamma.

Med andra analyser kan en annan bild framtona. Knappt 9% av dem som deltagit i projekten hade avaktualiserats från arbetsförmedlingen till arbete. Motsvarande andel till utbildning var 6%, varför totalt 15% hade avaktualiserats till arbete eller utbildning. 57% av dem som erhållit arbete tre månader efter projekten (13% av deltagarna) var fortfarande inskrivna vid arbetsförmedlingen. Totalt var 75% av deltagarna kvar vid af med eller utan arbete eller i åtgärder tre månader efter projekten, och ytterligare ca 9% hade avaktualiserats utan specifikation.

Någon mer ingående eller omfattande utvärdering av enskilda mål 3- eller integrationsprojekt känner vi ej till.

2.3. Långtidsarbetslöshetens psykologiska konsekvenser

Föreliggande uppföljning berör långtidsarbetslösa personer d v s personer som varit arbetslösa mer än 6 månader. Vad vet man om effekterna av långtidsarbetslöshet på arbetsmarknadsförankring och hälsa?

Flera studier under 1990-talet påvisade att personer som varit utan reguljärt arbete på arbetsmarknaden hade svårt att få fast förankring på arbetsmarknaden. Personerna tenderade att cirkulera mellan arbetslöshet, tillfälliga arbeten, åtgärder och studier i en rundgång. Sambanden mellan arbetslöshetstid och möjligheten att

få nytt arbete varierade under 1990-talet, och det förefaller som om lång arbetslöshetstid är till mest nackdel under högkonjunkturer (Harkman, 1999).

Psykologiska och sociala konsekvenser av långa perioder av arbetslöshet har studerats framförallt med avseende på hälsa men även på arbetsmotivation och arbetssökning. Senare studier av långtidseffekter på hälsa pekar på att det många gånger sker en anpassning till arbetslösheten, som innebär att tidigare starka reaktioner avtar och det psykiska hälsotillståndet stabiliseras, dock på en lägre nivå än tidigare (Winefield, 1995). Negativa effekter av arbetslöshet förstärks dock ofta av andra påfrestande levnadsomständigheter och en ansenlig variation i hälsa kan iakttas. Beträffande motivationen att söka arbete tycks ett likartat mönster uppstå över tid som för psykisk hälsa (Warr et al., 1987), och i en svensk studie (Johansson et al., 1999) med representativt urval fann man en ökad grad av arbetscentralitet över tid bland långtidsarbetslösa som var aktivt arbetssökande. Någon påtaglig passivisering i termer av sökintensitet bland långtidsarbetslösa i Sverige har dock ej observerats (Harkman, 1999), vilket troligtvis är en effekt av den aktiva arbetsmarknadspolitiken och kopplingen till ekonomisk ersättning.

Arbetslöshetens psykiska konsekvenser kan vara viktiga för individernas arbetsmöjligheter. Aktuella studier har visat att det förekommer hälsorelaterad selektion till arbetsmarknaden (Hallsten, 1995; Hallsten, 1998; Mastekaasa, 1996), och invandrargrupper kan vara särskilt utsatta för hälsorelaterad selektion (Arrow, 1996). Vidare tycks förhållningssätt som optimism och handlingsorienterad coping vara gynnsamma för etablering på arbetsmarknaden (Schaufeli et al., 1993). Psykiskt välbefinnande och motivation förefaller därmed betydelsefulla både som prediktorer och effektvariabler vid studier av arbetsmarknadspolitiska insatser.

Hälsoutvecklingen i samband med deltagande i arbetsmarknadspolitiska projekt har bara undantagsvis undersökts. Korpi ((Korpi, 1994) visade att ungdomar som deltog i ett arbetsmarknadspolitiskt program rapporterade bättre välbefinnande än arbetslösa. I projektet "Det finns bruk för alla" i Västergötland (Westerlund et al., 1998) fann man att den självrapporterade hälsan ökade efter ett par månader i projektet, men att den därefter sjönk mot slutet av projektperioden om sex månader. Vissa förbättringar av hälsan har även noterats för en mindre grupp ALU-deltagare (Grossi et al., 1996). De kumulativa erfarenheterna av att ha deltagit i ett flertal arbetsmarknadspolitiska insatser utan att få fotfäste på arbetsmarknaden vore av intresse att studera. Veterligen har dock inga undersökningar av eventuell åtgärdströtthet och dess effekter på sökbeteende och arbetsvärderingar genomförts.

3. Rinkebyprojektet – bakgrund och syfte

"Typiskt för hela området är att det är byggt enbart för att här ska man bo, inte arbeta. Av dem som bor där och har arbete är det 80% som pendlar ut från området. Av dem som jobbar i området är det 80% som pendlar in. Strukturen är mycket ensidig. Servicen är utomordentligt låg. Barnomsorgen har fungerat hyggligt, men ser man till den kommersiella servicen är den till stora delar undermålig. Det finns visserligen många och små livsmedelsbutiker, men för 30000 människor finns inte en enda bank,"

På detta sätt karakteriseras Rinkeby i boken "Invandrarna i välfärdssamhället" (Daun et al., 1994) och det är en beskrivning som i viss mån var giltig när Rinkebyprojektet startades. Dessa omständigheter utgjorde också incitament till det projekt som ska följas upp.

Från stadsdelens hemsida framgår att ca 15 000 personer bor i Rinkeby. Rinkeby tillhör de områden till vilka personer med utländsk bakgrund koncentrerats, och 127 nationaliteter fanns representerade 1995 (Andersson, 1998). Andelen invånare med utländsk bakgrund är 73 procent mot 20 procent för Stockholm i sin helhet. Nästan hälften av dem med utländsk bakgrund i Rinkeby är utländska medborgare. Inkomsterna för invånarna var under 1990-talets slut ca hälften mot vad i övrigt som gäller för Stockholms invånare. Hälften av Rinkebys befolkning fick försörjningsstöd vid något tillfälle jämfört med 10 procent av alla invånare i Stockholm.

Mot slutet av 1990-talet förbättrades arbetsmarknadsläget. I Rinkeby var 10,4% öppet arbetslösa i juli 1998, jämfört med 4,6% i december 2002. Fler män än kvinnor har överlag varit arbetslösa (exempelvis 5,7% respektive 3,5% i december 2002). Rinkeby har den högsta andelen arbetslösa i Stockholms stad, men andelen långtidsarbetslösa var relativt låg. Rinkeby har haft störst andel av befolkningen i konjunkturberoende program i hela Stockholmsområdet (4,6% jämfört med 3,0% för länet i sin helhet i december 2002). Mer belysande för arbetsmarknadssituationen i Rinkeby än arbetslöshetssiffrorna är emellertid att andelen sysselsatta i yrkesverksam ålder var 39% 1999 jämfört med 73% för hela Stockholms stad. Av övriga stadsdelar i Stockholm hade ingen av dem lägre andel sysselsatta än 62%.

Idéerna bakom Rinkebyprojektet formades under 1990-talets mitt och lågkonjunktur. Ett övergripande mål för Rinkebyprojektet var att skapa förutsättningar och utveckla policy och strategier för ett långsiktigt integrerat arbetsmarknadsprogram för Rinkeby. De boende i Rinkeby skulle få större möjligheter till arbete och utbildning samt en högre grad av självförsörjning. Det formulerades på följande sätt på stadsdelsnämndens hemsida:

"I Rinkeby har insatserna inom arbetsmarknads- och socialbidragsområdet samlats inom en verksamhet. Kampen mot arbetslösheten har högsta prioritet. För att halvera arbetslösheten och medverka till att allt färre hushåll måste söka socialbidrag krävs en kombination av utbildning, individanpassade åtgärder och tillskapande av nya varaktiga arbeten."

Avsikten med Rinkebyprojektet var att förhindra marginalisering, utslagning och utanförskap (Rinkeby-stadsdelsnämnd, 1997). Det skulle ske genom aktivering, undervisning och arbetsförberedande sysselsättning och praktik som stimulerar deltagarnas engagemang och ansvarstagande samt bidrar till ökad kompetens och konkurrenskraft. Projektet skulle bygga på deltagarnas egna initiativ i samverkan med lokalt näringsliv och andra organisationer.

Projektet kom därefter att delas efter två linjer, Arbetscentrum (AC) och Utvecklingscentrum (UC). UC riktade sig till de välutbildade med hyggliga svensk-kunskaper med idén att närma företag och organisationer till de arbetslösa. Före-

tagen och organisationerna skulle samtidigt som de utvecklade sina verksamheter mot mångfald involveras i rekrytering av lämpliga arbetslösa till sina företag, varvid man som bieffekt skulle öka servicen i området. För de korttidsutbildade och de med svaga kunskaper i svenska språket skisserades AC som en slags hybrid mellan arbetsmarknadsinstitut, svenska för invandrare och ett lokalt Samhall, som även skulle bidra med viss service till bl. a. stadsdelen.

4. Rinkeby Utvecklingscentrum

Rinkeby Utvecklingscentrum (UC) var ett projekt, som hade det dubbla syftet att bidra till ett livskraftigt näringsliv i Rinkeby och att underlätta för välutbildade invandrargrupper att skapa eller få lämpligt arbete. Delprojektet planerades primärt som ett företagsorienterat utbildnings- eller inskolningsprogram som skulle omfatta 30 personer under två år, från januari 1998 t.o.m. december 1999. UC föregicks av ett tidigare EU-finansierat projekt som började 1996, det s k Företagarhuset i Rinkeby, som skulle stödja arbetslösa invandrare att utveckla sina företagsidéer. Därvid framkom att många av deltagarna inte var inriktade mot eget företagande, och för dem önskade man nu finna ett instrument som skulle öka deras chanser att snabbt komma in på arbetsmarknaden.

Ett incitament till UC var också att det sedan länge formulerade önskemålet om lokalisering av en bank till Rinkeby såg ut att tillgodose. Stadsdelsnämnden hade under 1996 tagit kontakt med dåvarande Första sparbanken, som på våren 1997 beslutade om att pröva en lokalisering till Rinkeby. En förutsättning enligt banken var att den blivande personalen skulle kunna skapa förtroende hos kundgrupperna i Rinkeby. Vidare avsåg banken att pröva nya transaktionsrutiner med ökad självbetjäning, och konceptet med bankautomater och bankvärdar skulle därmed testas för första gången i Sverige. Ett samarbete mellan banken och stadsdelsförvaltningen kring etableringen och personalutbildningen inleddes, och en överenskommelse träffades om att ett utbildningsprojekt för arbetslösa personer i Rinkeby skulle skapas som stadsdelen skulle delfinansiera. Banken skulle sedan rekrytera personer till bankvärdutbildningen från projektet. Samarbetet gav idéer om liknande samverkansformer med andra företag och organisationer, och detta utgjorde grunden till den projektansökan som stadsdelsförvaltningen lämnade till den europeiska socialfonden (Employment-Integra) under 1997.

4.1. Utvecklingscentrums mål och målgrupp

I en reviderad ansökan 1997 om projektbidrag från Rinkeby stadsdelsförvaltning till Employment-Integra framhölls att projektets målsättning var att:

”... tillsammans med arbetsförmedlingen och företag bygga upp en lokal modell ... med inriktning på tillväxtområden/marknader, sociala ekonomin för ökad ekonomisk aktivitet och sysselsättning för utsatta grupper. Med hänsyn till att projektmedlen reducerats kommer projektet att inrikta verksamheten på utbildningsinsatser i samver-

kan med (uppräknade av åtta företag och organisationer). Under två år beräknas 15 deltagare utbildas under 40 v/år. ...”

Utbildningen skulle inkludera teoretiska moment och praktik/inskolning och lika många kvinnor som män skulle ingå. Vidare angavs att:

”Projektet skall utveckla en modell ... för att ta tillvara, stödja och stimulera deltagarnas vilja till egenföretagande, anställning eller till att aktivt medverka till att förändra närområdet utveckla välutbildade invandras kompetenser så att de kan utnyttjas i svenska företag erbjuda välutbildade invandrare att delta i utveckling/traineeprogram

Längre fram i ansökan stod att ”utbildningsprogrammet ska leda till arbete och/eller skapa nya initiativtagare och pådrivare ..”. Det nämndes också att projektet skulle bygga upp en informations- och rådgivningsfunktion för egenföretagare och att man skulle stimulera deltagarna att starta och driva projekt/kooperation/ företag, etc. Inriktningen mot egenföretagande och rådgivningsfunktionen tonades dock ned redan inför projektstarten och under det första året dominerade idén om den företagsanknutna inskolningen och praktiken.

Mer detaljerade uppgifter om vad detta breddade utbildningsprogram skulle leda till än att ” tillvara, stödja och stimulera deltagarnas vilja till anställning,” etc specificerades ej, annat än att de mera schemalagda kursinslagen och praktiken skulle kompletteras med konferenser och seminarier. Dock framhölls att bl. a. hälsa, delaktighet och värdighetsaspekter skulle utvärderas. Det skulle ske med hjälp av en aktionsforskare (vilket ej blev fallet).

Det är inte helt lätt att utifrån dokumentet skapa sig en klar bild av projektets konkreta mål och delmål. Fullt klart är dock att man riktade sig till utsatta och relativt välutbildade invandrare. Vårt intryck är att utbildningsprogrammet med sina praktikinslag skulle fungera som dörröppnare för målgruppen och relativt snabbt ge deltagarna möjlighet komma ut i arbetslivet. En förhoppning var att företagen exempelvis skulle fundera över eventuella utvecklings- och kvalitetsökningsbehov och om projektdeltagarna skulle kunna utföra vissa av dessa uppgifter. Nära samarbetsformer mellan företagen och stadsdelsförvaltningen kring mångfalds- och rekryteringsfrågor ansågs även vara av värde, inte bara på kort utan även på lång sikt.

Den avsedda *målgruppen* bestod således av välutbildade Rinkebybor med utländsk härkomst, och som hade varit långtidsarbetslösa eller riskerade långtidsarbetsarbetslöshet. Ett annat urvalskriterium, som bedöms ha haft underordnad betydelse, var att lika många kvinnor som män skulle delta i utbildningen. Det primära, långsiktiga *målet* för UC:s deltagare var att deltagarna efter utbildningen skulle erhålla arbete. Därutöver förelåg mål av samhällelig prägel att banken och annan företagsamhet, kanske främst via deltagarna själva, skulle lokaliseras till Rinkeby samt att stadsdelsförvaltningen skulle skapa ett tätt samarbete med företag och organisationer för att så frön till ett vitalt arbetsliv i Rinkeby.

Individuella *delmål* formulerades däremot inte på annat vis än att personerna skulle känna stöd, stimulans och delaktighet under utbildningen samt att deras

hälsa skulle beaktas. Några särskilda former av kompetensutveckling och lärande angavs ej, och de planerade praktikinslagen tycks ha betraktats som delmål i sig, vars eventuella influenser på deltagarna inte behövde specificeras ytterligare. Enligt ansökan föreföll det som den främsta angelägenheten var att hindra avbrott när praktikperioden väl startats, ungefär som vid genuina inskolningsprogram. Frågorna om implementering och effektivitet tycks därmed i stort sammanfalla med varandra i ansökan, och resonemang om s. k. projektlogik (Hallsten et al., 2002) skulle därmed bli mindre relevanta. Frågorna om implementering och effektivitet kan dock separeras även i detta fall, eftersom exempelvis även misslyckade projekt kan medföra positiva konsekvenser, och det är möjligt att individuella delmål existerade utan att det uttrycktes klart. Delmål av ungefär det slag som angavs för AC (Hallsten et al., 2002) kan även ha förekommit för UC, men osäkerheten kring delmålen tillsammans med de fåtaliga deltagarna i UC medför dock att vi avstår från en mer formell testning av effektivitet och projektlogik. Utvärderingen av UC får i dessa avseenden mer karaktär av uppföljning och beskrivning än av hypotesprövning.

Implementeringen kommer således att prövas men något annorlunda än för AC (Hallsten et al., 2002). Frågan om rätt deltagare valdes ut kommer att undersökas, men huvudfrågan gäller om utbildningen med sin praktik och inskolning kunde genomföras utan administrativa avbrott. Utöver denna prövning presenteras data som rör de projektinfluenser deltagarna upplevde liksom uppgifter om deras ställning på arbetsmarknaden efter projektets slut. De senare uppgifterna bör således ses som kompletterande beskrivningar snarare än som prövningar av frågeställningar.

4.2. Verksamheter inom Utvecklingscentrum

Under det första året 1998 bedrevs UC enligt de ursprungliga intentionerna. Verksamheten arrangerades av stadsdelsförvaltningen och arbetsförmedlingen med viss samverkan med företag och organisationer. Inledningsvis valdes 15 personer ut av arbetsförmedlingen till UC efter det att personerna anmält sitt intresse att delta. Därefter förekom enstaka löpande intagningar fram till våren 1999. Utbildningsprogrammet var inledningsvis uppdelat i en kursfas och i en praktik/inskolningsfas. Kursdelen omfattade totalt 180 timmar och skulle pågå i två månader på heltid, varefter praktiken skulle pågå i ca sex månader. Företagen och organisationerna skulle svara för den mera yrkesinriktade utbildningen. Komvux organiserade de teoretiska kursinslagen som innehöll ämnen som företagsekonomi, praktisk marknadsföring, datakunskap, rättskunskap, psykologiska grupprocesser, m m. För de fem som uttogs senare (till "hemsidan", se nedan) uteblev kursmomenten i stort och de fick närmast direkt påbörja sin praktik. Efter det inledande kursavsnittet togs deltagare ut till inskolning inom banken medan de andra försökte finna lämpliga praktikplatser i samarbete med personalen och eventuellt med andra företag. För ett par deltagare lyckades inte det. Projektet avslutades vid årsskiftet 1999/2000. Tre personer avlönades inom projektet, projektledaren och två företagskonsulter.

Grundstenen i UC utgjordes av den planerade etableringen av ett bankkontor i Rinkeby och utbildningen av bankvärdar som skulle arbeta på kontoret. Samarbetet mellan stadsdelen och banken gick enligt båda parter smidigt. Utbildningen förlöpte dock inte störningsfritt. Några deltagare kände skepsis mot projektet och utbildningen, främst till följd av att banken inte kunde garantera fast anställning efter utbildningen. Deltagarna bedömdes dock som intressanta för banken, inte bara på grund av deras språk- och kulturkompetenser utan också för att flertalet av dem besatt goda datakunskaper. Efter utbildningen togs tio personer ut till bankvärdarsinskolningen till våren 1998. Något färdigt bankkontor fanns ej vid starten utan det byggdes i april-september 1998, och kunde öppnas i oktober 1998. En del inkörningsproblem av teknisk art uppstod, och oklarheter om anställningsvillkor och en del samarbetsproblem inom gruppen bidrog till att ett par personer slutade. Sommaren 1999 hade emellertid enligt uppgift verksamheten stabiliserats och de flesta oklarheter retts ut.

Ett annat inslag inom UC gällde utveckling av en hemsida för Rinkebys företag, vilket organiserades av stadsdelen. Hemsidan benämndes "Rinkeby torg" och skulle utgöra en möjlighet för Rinkebys företagare att presentera sig och öka kundunderlaget genom möjligheter till e-handel. Siemens och VM-data gav visst materiellt stöd till stadsdelen för denna verksamhet. Därutöver försökte man inom UC att skapa kontaktlänkar mellan idéella föreningar och de arbetslösa i Rinkeby, vilket resulterade i ett par praktikplatser.

Verksamheten med hemsidan stötte också på svårigheter. Man erhöll exempelvis inte i tid den tekniska utrustning som utlovats, vilket påtagligt störde arbetet, och medförde avhopp från praktiken. Hemsidan blev klar i slutet av 1999 men har inte kommit att utnyttjas för e-handel som planerat. Den stora svårigheten för UC gällde dock möjligheterna att engagera företag och organisationer för praktik- och inskolningsplanerna, och bara ett fåtal nya praktikplatser kunde ordnas utöver dem som fanns vid banken och hemsidan.

Ovanstående problem tillsammans med kritik som riktats mot de inledande kursmomenten gjorde att projektledningen ett drygt år efter projektstarten valde att ge utbildningsprogrammet en annorlunda karaktär med insatser främst riktade mot arbetssökning. Syftet var att underlätta för deltagarna att bli uttagna till, och klara av anställningsintervjuer. Denna reviderade utbildning inom UC skulle pågå i gruppform under tolv veckor, varvid stor vikt lades på presentationsteknik. Därutöver bedrevs undervisning i säljteknik, datautbildning och arbetsmarknadskunskap samt svensk historia. De sista fyra veckorna inriktades mot företagsbesök. Försöken att involvera företag i gemensam planering av utbildning och praktik upphörde därmed.

4.3. Frågeställningar vid uppföljningen av Utvecklingscentrum

Den centrala frågan för UC gäller dess implementering och om den kunde ske utan avbrott:

- Motsvarade UC-deltagarna den skisserade målgruppen?
- Kunde projektplanerna fullföljas utan avbrott?

Som framgått av beskrivningen ovan är svaret på sistnämnda fråga närmast given, men för att få en bild av hur implementeringen fungerade presenteras uppgifter om hur deltagarna uppfattade projektet och dess inverkan på dem. Vidare presenteras uppgifter om deltagarnas arbetsmarknadsposition vid fyra uppföljningstillfällena, och motsvarande data från en matchad jämförelsegrupp beskrivs även. Någon formell prövning av effektiviteten av UC sker dock ej, utan dessa data tjänar mest som illustrationsmaterial för reflektion och diskussion.

5. Metod vid uppföljning av Utvecklingscentrum

5.1. Datasamlingarna hösten 1999

Under maj-juni 1999 insamlades data om UC-gruppen med hjälp av intervjuer som utfördes av en av medlemmarna i utvärderingsgruppen. En halvstrukturerad intervjuguide utformades (kan erhållas från författarna) och intervjuerna kunde med några få undantag spelas in på band. Svaren på frågorna kategoriserades av intervjuaren på femgradiga skalor. Sistnämnda teknik har använts i ett par andra studier (Hallsten, 1986; Hallsten, 1993), och kan vara ett effektivt sätt att sammanfatta informanternas uppfattningar. Tekniken innebär att intervjuaren kan ställa kompletterande frågor för att kunna förvissa sig om att kategoriseringarna är rimliga. Intervjuerna tog ca en och en halv timme i genomsnitt.

Undersökningsgruppen inom UC bestod av 37 personer, men två av dessa fanns ej med på den lista över deltagare på vilka vi baserade urvalet till intervjuerna. Totalt 27 personer av 35 (77%) deltagare intervjuades. Alla inom arbetsökningsgruppen deltog medan enbart 12 av dem som ingick i praktikgruppen medverkade. Fyra personer var ej anträffbara medan resterande personer i bortfallet ej önskade medverka. Om de intervjuade från praktikgruppen kan anses representativa för denna grupp kan ej besvaras med säkerhet. Ett par av vägrarna uttryckte negativa attityder till projektet, vilket kan innebära att de intervjuade hade en något mer positiv inställning till UC. Orsaken till att de som utbildades som bankvärdar i relativt liten utsträckning medverkade i intervjuerna kan sannolikt delvis förklaras med att de var ganska tidspressade i sitt arbete vid intervjutillfället, och att de inte sedan tidigare var bekanta med oss i utvärderingsgruppen.

Intervjuerna berörde följande områden:

- Deltagarnas bakgrund (kön, ålder, civilstånd, barn, utbildning, hemland, arbete i hemlandet och i Sverige, arbetslöshetstid, erfarenheter från arbetslöshet, startdatum vid UC),
- Projektet-praktiken: Förväntningar, uppfattningar om praktiken och UC:s aktiviteter (uppfattningar om praktiken, lokaler, utrustning, svenskundervisningen, dataundervisningen, samhällsorienteringen, arbetssökningen),
- Kontakter med personal och andra deltagare,
- Lärande och påverkan (ökade kunskaper i svenska, om svenskt arbetsliv, självförtroende, självskattad hälsa, arbetsattityder och värderingar, framtidstro).

Sex variabler används för att beskriva deltagarnas attityder till UC:s aktiviteter (intressanta praktikuppgifter, läst rätt ämnen, upplevt gemenskap, upplevt stöd, förståelse från projektledarna och egen påverkan på projektets uppläggning), medan tolv variabler nyttjas för att beskriva lärande och andra influenser från projektet (bl. a. lärt om svenskt arbetsliv, ökade insikter inför arbets-/yrkesval, ökade kunskaper i svenska språket, personlig utveckling, fått kontakter som kan leda till arbete, ökad framtidstro).

Ytterligare intervjuer genomfördes med ett fåtal deltagare under hösten 2000, men liksom för AC-gruppen (Hallsten et al., 2002) var det svårt att motivera deltagarna att medverka i ytterligare intervjuer. De få uppföljande intervjuerna, riskerade att ge en alltför sned bild av gruppens uppfattningar, varför de inte används i denna redovisning.

UC-deltagarnas ställning på arbetsmarknaden följdes upp vid fyra tillfällen: 1 januari 2000, 1 juli 2000, 1 januari 2001 och den 28 april 2001. Tre variabler analyseras: Andelarna med någon form av arbete respektive fast arbete samt med självförsörjning (arbete och/eller studiemedelsgrundad utbildning).

Vissa Händeldata har även nyttjats för att beskriva gruppens bakgrund. Till följd av registerfel för fyra personer var Händeldata tillgängliga från 33 personer och fullständiga Händel- och intervjudata från 23 personer. Den grupp från vilken vi har fullständiga data var något äldre än den totala Händelgruppen och andelen utländska medborgare var något fler. Det var dock ingen skillnad i arbetsmarknadsförankring under uppföljningsperioden för 23- och 33-gruppen. En matchad jämförelsegrupp om 33 personer skapades via Händelsystemet med samma matchningsvariabler som för AC-gruppen: Kön, ålder, utbildning, medborgarskap, sökandekategori vid antagning, och antagningstidpunkt.

De som antogs till UC-gruppen under det första året benämns i det följande för *praktikgruppen* medan den grupp som antogs under det andra året som följde det reviderade programmet kallas *arbetssökningsgruppen*.

6. Resultat

6.1. Vilken bakgrund hade projektgruppen?

I Tabell 1 redovisas bakgrundsförhållandena för deltagarna inom UC-gruppen. Data har hämtats från Händelregistret. En dominerande andel av deltagarna, 71% (23 personer), var män. Antalet medelålders och äldre personer (över 44) år var ganska litet, 10 personer. Samtliga i UC gruppen hade en grundutbildningsnivå minst motsvarande gymnasium och 49% hade någon form av högskoleutbildning. Flertalet UC-deltagare (54%) var utländska medborgare och en majoritet kom från Mellanöstern.

Arbetslöshetstiderna hade varit långa och upprepade för de allra flesta. Den sammanlagda arbetslöshetstiden för UC gruppen var i genomsnitt 1,3 år och för enbart tre personer hade den varit kortare än sex månader. Drygt 60% hade kommit till Sverige som flyktingar.

Tabell 1. Bakgrundsförhållanden för deltagarna i Utvecklingscentrum. N= 33.

	Procent	Antal
Kvinnor	29	10
Åldersgrupper (år)		
25-34	44	15
35-44	34	11
45-54	22	7
55 -		
Grundutbildning		
Förgymnasial	0	0
Gymnasial	50	16
Eftergymnasial	50	17
Inskrivningsperiod		
Mars 98 - juni 98	48	16
Juli 98 – december 98	23	7
Jan 99 - juni 99	16	5
Juli 99 – december 99	14	5
Medborgarskap		
Svenskt	46	15
Europeiskt	15	5
Utomeuropeiskt	39	13
Sökandekategorier		
Ta arbete direkt	46	15
Utan arbete – övriga	9	3
AMU	9	3
Övriga	36	12
Antal inskrivningsdagar före		
M	483	
sd	302	
Tillhör A- kassa	75	31
Handikappkod	6	2

Deltagarna motsvarade den angivna målgruppen gällande utbildning och arbetslöshetstid, men däremot var andelen kvinnor lägre än de 50 procent som angavs i EU-ansökan. Praktik- och arbetssökningsgruppen hade i stort samma bakgrund. De som ingick i arbetssökningsgruppen tenderade att ha högre grundutbildning, men skillnaden var ej signifikant.

6.2. Attityder till Utvecklingscentrum

Av de 27 personer för vilka intervjudata förelåg hade 12 personer medverkat i den företagsorienterade praktiken, medan 15 personer hade medverkat i arbetssökningen, se Tabell 2.

Tabell 2. Fördelning av de intervjuade på olika aktiviteter inom Utvecklingscentrum.

Aktivitet	Antal
Praktik:	12
Bank	4
Bibliotek	1
Hemsida	5
Uthyringsföretag	1
Växel	1
Arbetsökning	15
Antal svarande	27

I Tabell 3 sammanfattas UC-deltagarnas uppfattningar om verksamheterna. Praktikgruppen visade överlag mer kritiska uppfattningar än de som varit med i arbetsökningen. Praktikgruppen ansåg dock med något undantag att praktikuppgifterna inom företagen och organisationerna hade varit intressanta och att de hade fungerat väl. Omkring 2/3 hade också upplevt gemenskap med andra deltagare, men i övrigt var meningarna delade inom praktikgruppen. Mindre än hälften ansåg att de hade upplevt stöd i gruppen, att de hade mött förståelse från projektledarna eller att man hade läst rätt ämnen. Mycket stark kritik riktades mot den inledande teoretiska kursdelen, och alla utom en person var negativa till detta avsnitt. Kritiken gällde främst att undervisningen ej bedrevs proffsigt samt att många inslag var ointressanta eller obehövliga. Inom båda verksamheterna ansåg endast en minoritet att man kunde påverka projektets uppläggning. Många var också kritiska mot att det saknades utrustning och material samt att de ibland hade för litet att göra. En bland de intervjuade hade avbrutit arbetspraktiken i förtid. Inom arbetsökninggruppen uttrycktes mer positiva uppfattningar, och framför allt uttrycktes uppskattning mot en person i kursledningen. Andra ganska allmänt uttryckta åsikter om UC var att man saknade ”svenskar” bland deltagarna och att man kände osäkerhet i de tillfälliga arbeten som erhållits. Några ansåg att de under praktiken hade utnyttjats av arbetsgivarna.

Tabell 3. Uppfattningar om verksamheten bland UC-deltagarna uppdelade på arbetspraktik och arbetsökning. Andelar i procent (%) och antal (n) i respektive grupp som svarat instämmande (med de två högsta kategorierna på en femgradig skala).

Attityder till UC	Praktik		Arbetsökning		Totalt	
	N=12		N=15		N=12/27	
	%	n	%	n	%	n
Intressanta praktikuppgifter	92	11	-	-	92	11
Läst rätt ämnen	25	3	60	9	44	12
Upplevt gemenskap	67	8	87	13	78	21
Upplevt stöd i gruppen	42	5	71	11	59	16
Förståelse från projektledarna	36	4	93	14	68	18
Kunde påverka projektets uppläggning	33	4	40	6	37	10

Sambanden med bakgrundsvariablerna var överlag svaga. Kvinnorna uttryckte i några avseenden mer negativa uppfattningar än männen. Kvinnorna uppskattade i mindre grad de ämnen som lästs och ansåg inte att arbetsökningen hade fungerat särskilt väl. Personer med utländskt medborgarskap angav i lägre grad än svenska medborgare att de kunde påverka verksamheternas innehåll och utformning. De var också mer kritiska till den arbetssökning som bedrevs.

6.3. Lärande och övriga influenser

Trots de ganska kritiska attityder som riktades mot UC och dess uppläggning angavs flera positiva influenser från projektet, se Tabell 4. Omkring 2/3 av såväl praktik- som arbetssökningsgruppen uppgav att de hade lärt sig viktiga saker om svenskt arbetsliv och omkring hälften hade fått kunskaper och insikter som underlättade deras yrkesval. Knappt 2/3 av praktikgruppen (sju personer) och hela 86% av arbetssökningsgruppen (12 personer) ansåg att deras svenska hade blivit bättre. Omkring hälften ansåg att de hade blivit bättre på att samarbeta. Två tredjedelar av praktikgruppen menade att de hade utvecklats personligen genom projektet medan motsvarande siffra för arbetssökningsgruppen var 43% (åtta respektive sju personer).

Tabell 4. Uppfattningar om lärande och andra influenser från UC uppdelat på praktik- och arbetssökningsgrupperna. Andelar i procent (%) och antal (n) som svarat instämmande (med de två högsta kategorierna på en femgradig skala)

Lärande, influenser	Praktik		Arbets-sökning		Totalt	
	N=12		N=15		N=27	
	%	n	%	n	%	n
Lärt om svenskt arbetsliv	67	8	67	10	67	18
Ökad insikter inför yrkesval	42	5	53	8	48	13
Bättre svensk kunskaper	67	8	86	13	76	21
Blivit bättre på samarbete	42	5	60	9	52	14
Påverkat personlig utveckling	67	8	40	6	52	14
Ökat chanserna till arbete	75	9	53	8	63	17
Kontakter som kan leda till arbete	58	7	60	9	60	16
Ökat självförtroende	42	5	67	10	55	15
Ökat välbefinnande	58	7	80	12	70	19
Arbete viktigt	92	11	93	14	93	25
Arbetet har blivit viktigare	25	3	53	8	41	11
Ökad framtidstro	50	6	60	9	56	15

Chanserna till arbete hade ökad enligt många. Tre av fyra inom praktikgruppen och drygt hälften av arbetssökningsgruppen uppgav detta och 60 procent av båda grupperna ansåg att de hade fått kontakter som på sikt kunde leda till arbete. Självförtroendet och välbefinnandet hade även förbättrats enligt flera deltagare, och omkring hälften hade fått ökad framtidstro.

Skillnaderna i uppfattningar mellan praktik- och arbetsökningsgruppen föreföll vara mindre för dessa lärande- och projektinfluenser än för attityderna till aktiviteterna. Inga signifikanta samband förekom med bakgrundsvariabler som kön, ålder utbildning och medborgarskap.

6.4. Andelar i arbete

Andelarna av UC-gruppen med arbete, fast arbete och självförsörjning vid de fyra uppföljningstillfällena presenteras i Tabell 5 tillsammans med motsvarande uppgifter för jämförelsegruppen. Jämförelsegruppen och UC-gruppen hade närmast identisk bakgrund och inga skillnader kunde noteras mellan dem för de matchningsvariabler som beskrevs i Tabell 1. Huruvida grupperna skilde sig i språkförmåga vet vi ej. Eventuellt kan UC-gruppen utgjort ett positivt urval i detta avseende, vilket kan ha balanserats av den nackdel ett boende i Rinkeby kan innebära ur arbetsmarknadssynpunkt som observerades tidigare (Hallsten et al., 2002).

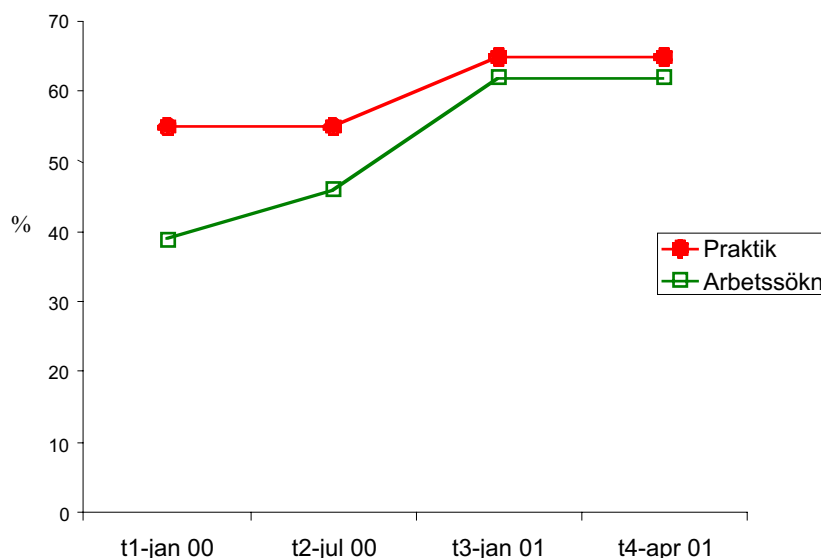
Andelarna som hade arbete ökade gradvis för båda grupperna till år 2001, och i april 2001 hade 64 procent (21 personer) av UC-gruppen arbete jämfört med 52 procent (17 personer) för jämförelsegruppen. Utvecklingen för de båda grupperna var ungefär parallella. Jämförelsegruppen hade dock fler i fasta arbeten under hela uppföljningsperioden, och knappt hälften av de arbeten UC-gruppen erhöll var fasta. Graden av självförsörjning följde ungefär samma utveckling som för arbete.

Tabell 5. Andelar i procent (%) och antal (n) bland UC och jämförelsegruppen som erhållit arbete, fast arbete och självförsörjning vid de fyra mättillfällena.

Tidpunkt	UC-gruppen (N=33)			Jämförelsegruppen (N=33)								
	Arbete	Fast		Arbete	Fast							
		arbete	Själv- försörjning		arbete	Själv- försörjning						
%	n	%	n	%	n	%	n					
1 januari 2000	49	16	12	4	55	18	33	11	24	8	33	11
1 juli 2000	52	17	12*	4	52	17	42	14	33	11	42	14
1 januari 2001	64	21	27	9	64	21	52	17	42	14	55	18
28 april 2001-09-28	64	21	27	9	64	21	52	17	36	12	58	19

*p<0,05;

Praktikgruppen inom UC hade genomgående en högre andel i arbete än arbetsökningsgruppen (Figur 1), vilket ju var en förväntad konsekvens av att praktiken var arrangerad närmast som ett inskolningsprogram för bankvärdarna.

Figur 1. Andelar i arbete för praktik- och arbetssökningsgruppen efter UC:s avslutning. N= 20 respektive 13.

Inga signifikanta samband mellan bakgrundsvariablerna kön, ålder, utbildning eller medborgarskap och senare arbetsmarknadsförankring noterades för UC-gruppen. Sambanden mellan attityderna till UC och senare arbetsmarknadsförankring var också mycket begränsade. Upplevelse av påverkansmöjligheter på projektets uppläggning var förknippad med en högre andel i arbete vid de två första uppföljningstillfällena men därefter minskade sambanden. Däremot framkom vissa samband med lärande. De som ansåg att de hade förbättrat sin svenska, att de hade lärt sig mer om svenskt arbetsliv och fått ökade insikter om hur yrkesvalet kan gå till hade i högre grad arbete, och det gällde framför allt vid de senare uppföljningstillfällena.

6.5. Kommentarer till banketableringen

I en intervju under försommaren 2001 med en av de ansvariga vid banken som aktivt arbetade med etableringen i Rinkeby och kontakterna med stadsdelen framkom följande:

Samarbetet med stadsdelen gick lätt och smidigt, och ganska snart visade det sig att många projektdeltagare hade kunskaper och färdigheter som var värdefulla för banken.

Banken har efter igångsättningsproblemen fungerat mycket väl, och uppnådde lönsamhet redan efter halva den planerade etableringsperioden. Byggperioden under 1998 ställde till med en del svårigheter, och en del av bankrådgivningen var under första tiden förlagd till en annan lokal i stadsdelen. En del svagheter i utrustningen ställde också till problem under första halvåret, men till sommaren 1999 hade problemen löst sig till följd av tekniska förbättringar och kompetensutveckling. Ett annat förhållande som väckte irritation var att de utbildade bankvär-

darna inte erbjöds fasta tjänster utan bara tidsbegränsade under hösten 1998, och en person slutade under denna period. Vid tidpunkten för intervjun var fem personer kvar på Rinkebykontoret. Gruppen agerade professionellt och fungerade väl tillsammans och personalomsättningen har varit låg. Ett par hade fått befattningar på annat håll inom banken och en av de kvinnliga UC-deltagarna var vid intervju-tillfället chef för kontoret i Rinkeby.

Rinkebykontoret fungerar bättre än många andra kontor. De anställda känner stolthet över kontoret som ofta får ta emot studiebesök, och många uttrycker intresse av liknande etableringar. Kundgruppen förefaller också visa förtroende för banken och dess representanter. I maj 2001 sattes ett motsvarande kontor upp i Rosengård i Malmö, och diskussioner om ytterligare efterföljare pågick på flera håll, både i Storstockholmsområdet och i andra städer.

Styrelseordföranden för den *näst största arbetsgivaren i Rinkeby* berättade att behovet av goda bankkontakter varit stort bland Rinkebys småföretagare, bland vilka många framhållit att de bemötts illa och nonchalant vid tidigare bankkontakter. Han var positiv till hur banken skötte etableringen och hade bara uppskattande omdömen att lämna om hur banken fungerade. Alla han kände hade samma uppfattning, och han tillade att han märkte skillnaden när han inträdde i ett annat kontor i samma bank. Servicen fungerade ganska bra i stadsdelen, mycket bättre än 10 år tidigare, men informanten ville framhålla att detta inte främst var tjänstemännens i stadsdelen förtjänst, utan att det hade sin grund i de initiativ som boende själva tagit.

6.6. Utvecklingscentrums överförbarhet

En av målsättningarna med de EU-finansierade projekten var att de skulle kunna införlivas i de ordinarie arbetsmarknadspolitiska insatserna inom stadsdelen. Som framgått fungerade inte detta väl för UC. Kunskaperna om UC var mycket begränsade på arbetsförmedlingen och socialförvaltningen i Rinkeby vid uppföljningen. Det var framförallt de som arbetat länge som kände till verksamheten, dess innehåll och målgrupp. Eftersom projektet hade ett litet antal deltagare och var avslutat för två år före intervjuerna var detta kanske inte särskilt förvånande.

7. Slutsatser och kommentarer till utfallen för Utvecklingscentrum

Till UC rekryterades deltagare som i stort motsvarade den avsedda målgruppen, dvs långtidsutbildade, välutbildade invandrare i Rinkeby, även om andelen kvinnor blev lägre än planerat. Implementeringen av projektidéerna lyckades inte fullt ut med undantag av samarbetet med banken och projektet gavs en annorlunda inriktning efter halva projektiden. Det är viktigt att påpeka att antalet deltagare var relativt lågt och att slutsatserna om generaliserbarheten därför måste göras med försiktighet.

UC:s ursprungliga utbildningsprogram fungerade dåligt och det blev svårt att etablera nära kontakter med företag och organisationer vid vilka deltagarna kunde

finna lämplig praktik. Det arbetssätt som utformades i kontakterna med banken, och som i stort visade sig mycket lyckosamt, var svårt att upprepa. Många inom praktikgruppen var besvikna och kritiska till genomförandet av UC. Det alternativa arbetssättet med intensiv träning i arbetssökning gav emellertid större gehör och tycks ha fungerat bättre.

Trots att arbetssättet inte gick att genomföra på det sätt man avsett fanns det positiva omdömen. En majoritet av deltagarna ansåg att projektets influenser var ganska positiva. De uppgav att det hade fått viktiga inblickar i svenskt arbetsliv och i hur de kan agera inför framtida arbets- och yrkesval. Över hälften av de 27 intervjuade deltagarna tyckte att de hade utvecklats personligen och att de hade knutit kontakter som kunde leda till arbete i framtiden. En ganska stor andel hade också fått arbete under åren 2000-2001 efter avslutad utbildning, särskilt inom praktikgruppen där detta gällde för nio av tolv deltagare. Man kan kanske hävda att UC misslyckades i sin allmänna och ursprungliga ansats men att projektet trots allt bidrog till vissa gynnsamma konsekvenser. Om utfallet skulle bli annorlunda om alla deltagare hade kunnat intervjuas kan ej avgöras med säkerhet, men det troliga är att kritiken mot projektet inte skulle bli mindre uttalad.

Implementeringen fungerade inte som planerat, men UC-deltagarna påvisade ungefär samma ökning i arbetsmarknadsförankringen som jämförelsegruppen och under hela uppföljningstiden hade UC-gruppen en högre andel i arbete. Likaså framkom vissa samband mellan lärande och arbetsmarknadsförankring. En viktig slutsats är att även vad som tycks vara misstag kan leda till positiva projektinfluenser och uppnådda delmål. Därtill kan marginella eller obeaktade inslag i projektet, som exempelvis tiden som ägnades åt praktik- och arbetssökning, ha varit de reellt verkningsfulla elementen i projektet som bidrog till lärande och kunskaper som annars inte skulle komma till stånd. Uppfattningarna bland deltagare som ansåg att projektet i stort misslyckades pekade på ett par förhållanden som kan ha varit verkningsfulla. En av dem framhävde värdet av de referenser och kontakter han erhöll via personalen, och en annan pekade på den gemenskap de hade haft inom gruppen. De som uppgav att de hade fått insikter och kunskaper om svenskt arbetsliv och om arbetsvalet hade i högre grad arbete vid uppföljningstillfällena än de som rapporterade färre insikter.

Det är naturligt att misstag och misslyckanden sker när nya idéer och metoder prövas, och för organisationerna som är engagerade i arbetsmarknadsfrågor kan man nästan alltid utgå från att erfarenheterna från nya projekt bidrar till ökat lärande. Detta har säkerligen även varit fallet här för stadsdelsförvaltningen och arbetsförmedlingen. En viktig lärdom i detta fall rör samarbetet med företag som har behov av att rekrytera personal. UC:s idéer om hjälp med rekrytering och skraddarsydd inskolning för invandrargrupper kommer förmodligen att tas tillvara på något sätt. Problem kan däremot uppstå för deltagare som berörs negativt av de improvisationer som gärna inträffar. Dessa deltagare kanske blir mer pessimistiska inför framtiden om ett nyprövat projekt ej fungerar. Många, omkring tre fjärdedelar, uttryckte att de hade haft starka, positiva förhoppningar inför UC, men en liten grupp bestående av tre personer var vid intervjun tydligt besvikna och modstulna. Därtill kommer att ett missnöje fanns i bortfallsgruppen som till och med

vägrade delta i uppföljningen. Hur dilemman ska lösas om nya metoder ska prövas trots riskerna för besvikelser, går naturligtvis inte att enkelt besvara. Uppgifter om hur personer påverkas av upprepade misslyckanden, eller av långdragna, ineffektiva insatser kan eventuellt underlätta ställningstagandet. Resultaten från AC-gruppen kan ha visst intresse här. Det framkom inga negativa effekter på attityder, lärande eller hälsa av att ha varit inskriven längre tid (>1 år) i motsats till kortare tid (< 1 år) vid AC för dem som svarade på enkäterna hösten 1999. Det kan tyda på att de negativa effekterna av en längre tids deltagande, som inte mynnat ut i arbete eller utbildning, trots allt kan vara begränsade.

8. Avslutande kommentarer till Rinkebyprojektet

Rinkebyprojektet företedde både likheter och skillnader jämfört med invandrarprojekt som tidigare beskrivits i samband med utvärderingar. Problembilden för långtidsarbetslösa invandrare formulerades redan för ca 20 år sedan vid ami:s bildande när det påpekades att många invandrare befann sig i ett "åtgärdsvakuum" (Tunevall, 1984). En annan likhet som framträder är deltagargruppernas heterogenitet, och att det inte tycks möjligt, och kanske heller inte alltid är önskvärt, att reducera bakgrundsvariationen inom grupperna trots att klara urvalskriterier angivits. En skillnad är dock att gruppen arbetslösa, välutbildade invandrare med goda svensk-kunskaper uppmärksammats mer på senare tid. De har länge haft en otillfredsställande arbetsmarknadssituation, vilken inte tycks ha förbättrats nämnvärt. I en nyligen genomförd utredning (Berggren et al., 2001), visar att mindre än 40 procent av utlandsfödda akademikerna hade ett arbete som motsvarade deras utbildningsnivå jämfört med 85 procent av dem som var födda i Sverige. Gällande projektmetodiken kan också en del förskjutningar iakttagas. En sådan är övergången från mer teoretisk vägledning till ökade inslag av praktik, träning och arbetssökning. En annan förändring är breddningen av samverkansformerna mellan aktörerna, först mellan kommuner, af och ami och senare, som i UC, även med andra företag och organisationer.

Idén bakom UC att försöka samla breda resurser och bygga nätverk kring de långtidsutbildade invandrargrupperna ter sig också rimlig. Strategin med företagsorienterade utbildningar och inskolningar var emellertid svår att upprätthålla och projektet väckte missnöje. Frågan är hur detta implementeringsproblem ska förstås och hanteras. Kanske kan det till någon del förklaras med inköringssvårigheter, men i den mån företagen inte har betydande rekryteringssvårigheter förefaller det troligt att det blir svårt att skapa engagemang bland företagen för företagsorienterade inskolningsinsatser för arbetslösa grupper, kanske i synnerhet under vikande konjunkturer. Det alternativa sättet som prövades, intensiv arbetssökning i sikte mot att komma på anställningsställningsintervjuer och att kunna sköta dem väl, förefaller enklare att genomföra. Arbetssättet uppfattades också som meningsfullt och det tycks ha skapat lärande som bar viss frukt för personernas senare ställning på arbetsmarknaden.

Trots dessa tillkortakommanden medförde UC att många deltagare hade anställningar under uppföljningsperioden. Ett problem, som UC delade med AC, var dock att en stor del av de arbeten som erhöles var tidsbegränsade. Flera UC-deltagare med tillfälliga arbeten oroade sig också över framtiden, och man kan fråga sig varför både UC- och AC-deltagarna hade en relativt stora andelar av tidsbegränsade arbeten jämfört med motsvarande jämförelsegrupper. Skillnaden mellan tidsbegränsade och fasta arbeten hade betydelse för senare arbetsmarknadsförankring.

Den ansats som prövats i denna uppsats för att utvärdera Rinkebyprojektet anser vi har vissa fördelar men som alltid finns också inslag som kunde förbättras. Utvärderingen har naturligtvis brister som skulle kunna reduceras genom annorlunda förfaringssätt än det som användes här. En fördel är om projektanordnare och utvärderare tillsammans utformar projektansökningar, och diskuterar utvärderingens uppläggning samt datainsamlingar. Detta kanske är särskilt angeläget när kommuner driver arbetsmarknadsprojekt vilka sällan bara har syftet att påverka människors arbetsmarknadsposition utan även att åstadkomma indirekta effekter på familj och på närsamhälle. Sådana ansatser kräver omfattande utvärderingar, och denna utvärdering kan ju inte ses som annat än partiell i detta perspektiv, eftersom vi avstått från att ta oss an vissa frågor som ursprungligen formulerades. En annan fördel med en tidigt samarbete mellan projektanordnare och utvärderare är att det därmed skulle underlätta att genomföra utvärderingar med en före-efter-design. En annan förbättring vore att försöka skapa ett mer konkret jämförelseprojekt till huvudprojektet i stället för att som i denna studie använda en bred och obestämd jämförelsegrupp. Slutligen kan tilläggas att för utvärderingar av framtida invandrarprojekt anser vi det angeläget att Händelsystemet kompletteras med någon form av uppgifter om kunskaperna i svenska språket för personer med utländsk bakgrund, för att bättre kunna matcha projekt- och jämförelsegrupper.

9. Sammanfattning

Hallsten L, Isaksson K, & Andersson H. (2003) Utvecklingscentrum – ett arbetsmarknadsprojekt för långtidsarbetslösa, välutbildade invandrare. Arbetslivsrapport 2003:7.

Utvecklingscentrum utgjorde en del i ett arbetsmarknadsprogram som Rinkeby stadsdelsnämnd skapade med medel från EU. Utvecklingscentrum omfattade 37 personer och hade det dubbla syftet att bidra till ett livskraftigt näringsliv i Rinkeby och att underlätta för välutbildade invandrargrupper att få lämpligt arbete. Rapporten beskriver målgrupp, genomförande och utfall för delprojektet. Uppgifter erhöles från intervjuer med deltagare och andra aktörer kring Utvecklingscentrums verksamhet, kompletterade med uppföljningsdata från AMS Händeldatabas för projektgruppen och för en matchad jämförelsegrupp. Utvecklingscentrum kunde ej genomföras enligt de ursprungliga intentionerna. Projektet bidrog dock till etablering av ett bankkontor i Rinkeby, vid vilket långtidsarbetslösa Rinkebybor erhöles fast anställning. Många projektdeltagare uttryckte att deras arbetslivskunskaper hade ökat. En relativt stor andel av projektdeltagarna, 64%, hade arbete ett drygt år efter projektets avslutning, vilket var högre än för jämförelsegruppen. Trots implementeringssvårigheterna medförde således Utvecklingscentrum positiva utfall i form av värdefullt lärande och ökad chanser till arbete.

10. Summary

Hallsten L, Isaksson K, & Andersson H. (2003) *The Developmental Centre – a labour market project for well-educated, long-term unemployed immigrants* (in Swedish). Arbetslivsrapport 2003:7.

This report evaluates the Developmental Centre, a part of the Rinkeby labour market programme, supported financially by the EU. The target group for the Developmental Centre consisted of well-educated long-term unemployed immigrants. The Developmental Centre had two main goals, to contribute to development of the local economy in the district of Rinkeby, and to facilitate employment for the participants. The target group, the implementation and outcome for individuals participating in the project are described. Data were collected by means of interviews with participants and other involved persons, together with labour market data from the HÄNDEL data base for the participants and for a matched comparison group. Implementation of the project could not be accomplished according to the original plan. One important outcome, however, was the establishment of a branch office of a large bank in Rinkeby where long term unemployed immigrants were offered jobs. A relatively large proportion of participants (64%) compared to the matched group was employed one year after the ending of the project. Despite the implementation difficulties, the Developmental Centre seemed to result in positive outcomes such as increased job options and work life knowledge.

11. Referenser

- AMS (1983). Ami-projektet för invandrare. Vägledning och rehabilitering av arbetssökande invandrare med särskilda svårigheter. Stockholm, Arbetsmarknadsstyrelsen.
- AMS (1996). Åtgärdsundersökning 1996. Solna, Arbetsmarknadsstyrelsen.
- AMS (1997). Arbetsmarknaden för utomnordiska medborgare. Solna, AMS.
- AMS (1998). Arbetsmarknaden för invandrare. Solna, AMS.
- AMS (1998). Svaga grupper bland arbetsförmedlingens sökande - omfattning och hinder. Solna, AMS.
- AMS (1999). Uppföljning av Mål 3 inom EU:s strukturfondsarbete. Solna, Arbetsmarknadsstyrelsen.
- Andersson, R. (1998). Segregering, segmentering och socio-ekonomisk polarisering. Stockholmsregionen och sysselsättningskrisen 1990-95. Uppsala, Partnerskap för multietnisk integration.
- Arrow, J. O. (1996). "Estimating the influence of health as a risk factor of unemployment: A survival analysis of employment durations for workers surveyed in the German socio-economic panel (1984-1990)." *Social Science and Medicine* **42**(12): 1651-1659.
- Berggren, K. and A. Omarsson (2001). Rätt man på fel plats - en studie av arbetsmarknaden för utlandsfödda akademiker som invandrat under 1990-talet. Stockholm, Arbetsmarknadsstyrelsen.
- Bovide, I. and A. Lovén (1998). Arbetsforum. Kristianstad, Ami Kristianstad.
- Daun, Å., L. Stenberg, et al. (1994). *Invandrarna i välfärdssamhället*. Falun, ScandBook AB.
- Edin, P.-A. and O. Åslund (2001). Invandrare på 1990-talets arbetsmarknad. Uppsala, IFAU.
- Ekberg, J. (1997). "Hur är arbetsmarknaden för den andra generationens invandrare?" *Arbetsmarknad & Arbetsliv* **3**(1): 5-16.
- Ekberg, J. and B. Gustavsson (1995). *Invandrare på arbetsmarknaden*. Stockholm, SNS.
- Ekström, E. (2001). Arbetsgivarnas rekryteringsbeteende. Uppsala, IFAU.
- EU-programkontoret, S. (1998). Integra. Stockholm, Svenska EU-programkontoret.
- Franzén, E. (1997). *Invandring och arbetslöshet*. Lund, Studentlitteratur.
- Franzén, E. (1998). Invandrare lär sig svenskt arbetsliv - i reell miljö. Uppföljning och utvärdering av en pedagogisk verksamhet för arbetslösa invandrare i södra Stockholmsområdet under tiden augusti 1996 - december 1997. Stockholm, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Grossi, G. and U. Lundberg (1996). "Arbetsmarknadspolitiska åtgärder och hälsa." *Socialmedicinsk Tidskrift*(6): 329-332.
- Hallsten, L. (1986). Vilka förändras ? Ett exempel på kvalitativ uppföljning vid Ami. Stockholm, Länsarbetsnämnden i Stockholm.
- Hallsten, L. (1993). "Arbete och subjektiva förändringar under vuxenlivet. En intervjustudie med män och kvinnor över 45 år." *Arbete och Hälsa*(31): 1-35.
- Hallsten, L. (1995). "Psykisk ohälsa vid arbetslöshet: Orsak eller effekt? Välbefinnande bland anställda vid Skolöverstyrelsen och länskolnämnderna före, under och ett år efter avvecklingen." *Arbete och Hälsa*(15): 1-92.
- Hallsten, L. (1998). "Psykiskt välbefinnande och arbetslöshet. Om hälsorelaterad selektion till arbete." *Arbete och Hälsa*(7): 1-224.
- Hallsten, L., H. Andersson, et al. (2000). Rinkebyprojektet hösten 1999 - en lägesbeskrivning. Stockholm, Arbetslivsinstitutet.
- Hallsten, L., K. Isaksson och H. Andersson (2002). Arbetscentrum - genomförande, effekter och rationalitet i ett projekt för långtidsarbetslösa invandrare. Uppsala: IFAU (2002:10).

- Harkman, A. (1999). "Om långtidsarbetslöshetens orsaker." *Arbetsmarknad och arbetsliv* 5(3): 171-188.
- Hertzberg, F. (1998). Kom-jobb - att skapa och bibehålla en svenskspråkig arbetsmiljö. Utvärdering av ett samverkansprojekt mellan Komvux och arbetsmarknadsförvaltningen i Botkyrka. Tumba, Mångkulturellt Centrum.
- Hertzberg, F. (1998). Kraftsamling? Tumba, Mångkulturellt centrum.
- Isaksson, K., G. Johansson et al. Work values among the unemployed: Changes over time and some gender differences. (manuskript insänt för publicering)
- Jerkedal, Å. (1999). *Utvärdering - steg för steg. Om projekt- och programbedömning*. Stockholm, Norstedts Juridik AB.
- Johansson, G., K. Isaksson, et al. (1999). "Arbetets innebörd i växlingen mellan sysselsättning och arbetslöshet." (under arbete).
- Kindlund, H. (1995). Förtidspensionering och sjukfrånvaro 1990 bland invandrare och svenskar. Stockholm, Socialstyrelsen.
- Knocke, W. and F. Hertzberg (2000). *Mångfaldens barn söker sin plats*. Stockholm, Svartvitts förlag.
- Korpi, T. (1994). *Escaping unemployment. Studies in individual consequences of unemployment and labor market policy*. Swedish Institute for Social Research (SOFI). Stockholm, University of Stockholm.
- Lipsey, M. W. and D. S. Cordray (2000). "Evaluation methods for social intervention." *Annual Review of Psychology* 51: 345-375.
- Mastekaasa, A. (1996). "Unemployment and health: Selection effects." *Journal of Community and Applied Social Psychology* 6: 189-205.
- Niklasson, H. and B. Öckert (1994). *Om utvärderingar av arbetsmarknadsutbildning. 3 artiklar om arbetsmarknad och arbetsmarknadspolitik*. EFA. Stockholm, Arbetsmarknadsdepartementet: 39-68.
- Owen, J. and P. Rogers (1999). *Program evaluation. Forms and approaches*. London, Sage.
- Rinkeby-stadsdelsnämnd (1997). Ansökan om medel till Europeiska socialfonden, Rinkeby stadsdelsnämnd.
- Schaufeli, W. B. and N. W. van Yperen (1993). "Success and failure on the labour market." *Journal of Organizational Behavior* 14: 559-572.
- Schröder, L. and R. Vilhelmsson (1998). "'Sverigespecifikt' humankapital och ungdomars etablering på arbetsmarknaden." *Ekonomisk Debatt* 28(8): 595-601.
- Shadish Jr, W. R., T. D. Cook, et al. (1991). *Foundations of program evaluation. Theories of practice*. Newbury Park, Sage.
- Söderlindh-Franzén, E. (1990). *Lära för Sverige*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm, Stockholms universitet.
- Tunevall, C. M. (1984). Ami-projektet för invandrare. Utvärdering av det första verksamhetsåret. Stockholm, Arbetsmarknadsstyrelsen, enheten för yrkesinriktad rehabilitering.
- Tunevall, C. M. (1989). Botkyrka-projektet för invandrare. Stockholm, Arbetsmarknadsstyrelsen, vägledningseenheten.
- USK (2002) Arbetssökande i stadsdelsområdena i oktober 2002. Statistik om Stockholm Nr S2002:19, Utrednings och statistikkontoret.
- Warr, P. and P. Jackson (1987). "Adaption to the unemployed role: A longitudinal investigation." *Social Science and Medicine* 25: 219-229.
- Watson, D. and J. W. Pennebaker (1989). "Health complaints, stress, and distress: Exploring the central role of negative affectivity." *Psychological Review* 96(2): 234-254.
- Westerlund, H. and A. Bergström (1998). Det finns bruk för alla - empowerment i praktiken? Solna, Arbetstlivsinstitutet.

- Winefield, A. H. (1995). Unemployment: Its psychological costs. *International Review of Industrial and Organizational Psychology 1995*. C. L. Cooper and I. T. Robertson. Chichester, John Wiley & Sons. **10**: 169-212.
- Zetterberg, J. (1994). Databasernas roll för utvärdering av arbetsmarknadspolitik. Stockholm, EFA.